

8. Βλ. και σχετικές εργασίες της ίδιας: *L'espace public démocratique. Essai sur l'opinion à Paris de la Révolution au Directoire*, Paris, Kimé, 1994· «'Démocratie représentative' ou 'république démocratique'», *Annales Historiques de la Révolution française*, 325 (2001/3)· «Républicanisme, libéralisme et Révolution française», *Les libéralismes au regard de l'histoire, Actuel Marx*, 32 (2002)· «Républicanisme et révolution française», *French Historical Studies*, 26/1 (2003), 87-118.

9. Βλ. σχετικά Jacques Guilhaumou, *Sieyès et l'ordre de la langue. L'invention de la politique moderne*, Kimé, Παρίσι 2002.

10. Βλ. επίσης Jacques Guilhaumou, *La langue politique et la Révolution française. De l'événement à la raison linguistique*, Klincksieck, Παρίσι 1989.

Γ. Μολύβα,
Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης:
Rawls, Dworkin, Nozick, Sen,
ΠΟΛΙΣ, Αθήνα, 2004

Βύρων Χ. Καλδής

Ο Βύρων Καλδής διδάσκει φιλοσοφία στη Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου.

Η ΑΠΟΚΑΘΛΩΣΗ ΤΟΥ ΩΦΕΛΙΜΙΣΜΟΥ ΣΥΝΟΔΕΙΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Μεγάλη φαρμακευτική εταιρεία στην Ν. Υόρκη κατηγορήθηκε πέρυσι ότι ενέχεται σε σκάνδαλο με βρέφη που χρησιμοποιήθηκαν ως 'πειραματόζωα'. Στα βρέφη, που ήταν φορείς τα ίδια ή είχαν γεννηθεί από μητέρες φορείς HIV, εχορηγείτο υπό δοκιμή δυνητικά επικίνδυνο φάρμακο κατά του AIDS. Οι γονείς ήταν είτε νεκροί είτε αγνοούμενοι είτε ανίκανοι να φροντίσουν τα παιδιά τους, και έτσι αυτά είχαν τεθεί υπό δημόσια κηδεμονία, τα δε πειράματα είχαν κρατική επιχορήγηση και εποπτεία. Το ιατρικό κατεστημένο υπεραμύνθηκε των πειραμάτων υποστηρίζοντας ότι τα βρέφη είχαν την τύχη να τους παρασχεθεί τελευταίου τύπου πανάκριβη θεραπεία που ποτέ δεν θα είχαν τη δυνατότητα να εξασφαλίσουν υπό κανονικές συνθήκες.

Βασική αρχή πίσω από αυτό και παρόμοια γεγονότα είναι αυτή της μεγιστοποίησης της ωφέλειας ή ευημερίας για τον δυνατόν μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων: πιθανά βλαβερά αποτελέσματα και κίνδυνοι που έπλητταν κατευθείαν τα βρέφη-πειραματόζωα αντισταθμίζονται, και άρα νομιμοποιούνται, από τα υπέρτερα αγαθά (δηλαδή την υγεία) που θα προκύψουν για συγκριτικά μεγαλύτερο πληθυσμό ήδη πασχόντων ή μελλοντικών ασθενών. Επιπλέον, εφόσον η θεραπευτική επιχείρηση χρηματοδοτείται μέσω του κράτους, η πλειοψηφία δικαίως επωφελείται ενώ, τέλος, πολλά από τα ίδια τα βρέφη ενδέχεται να ωφεληθούν χωρίς να έχουν επωμισθεί χρηματικό κόστος.

Εάν ενοχλεί κάτι σε αυτή την αλληλουχία σκέψεων είναι προφανώς η απουσία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αισθανόμαστε ότι καταπατώνται προς όφελος της γενικής ευημερίας, ότι μια αδικία εναντίον έστω και ενός προσώπου δεν αντισταθμίζεται από μεγάλα ποσά αγαθών συνεπειών για πολλούς. Μπορεί να είναι έτσι αλλά δεν είναι όλη η αλήθεια. Υφίσταται απόλυτη διάκριση μεταξύ μη διαπραγματεύσιμης τήρησης ατομικών δικαιωμάτων και προώθησης του γενικού καλού; Έχουμε καθήκον να πράττουμε το δέον τιμώντας δικαιώματα έστω και ενός, ακόμη και αν το αποτέλεσμα δεν είναι παρά μια γενικευμένη καταστροφή και δυσβάσταχτα δεινά που υποφέρουν οι υπόλοιποι; Αλλάζει η απάντηση αναλόγως της σοβαρότητας του υπό συζήτηση δικαιώματος; Δικαιολογείται το 'λίγο κακό' για να εμποδίσει 'μεγαλύτερο κακό';

Στη μοντέρνα ηθική φιλοσοφία διακρίνουμε (απλουστεύοντας) θεωρίες που καθορίζουν ως ηθικά ορθή μια κατάσταση ή πράξη με κριτήριο τις αγαθές συνέπειες για το κοινωνικό σύνολο από θεωρίες που ορίζουν ως ηθική πράξη ό,τι επιβάλλει το δέον ή το καθήκον και

δίνουν έμφαση στην ισχύ ατομικών δικαιωμάτων ανεξαρτήτως μεγιστοποίησης ωφελειών. Οι πρώτες ονομάζονται συνεπειοκρατικές, οι δεύτερες δεοντοκρατικές. Ο Ωφελιμισμός, η πιο συστηματική (και συγχρόνως παρεξηγημένη – π.χ., Nietzsche) μοντέρνα συνεπειοκρατική θεωρία προβάλλει ως ύψιστο τελικό αγαθό την ωφέλεια που προσμετράται από τη μεγιστοποίηση της ευτυχίας. Θεμελιώθηκε και εξελίχθηκε στα τέλη του 18^{ου} και κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα από τους J. Bentham, J. Mill και J. S. Mill. Τόσο ο Bentham όσο και ο τελευταίος Mill ταυτίζουν την απόλαυση ή ευχαρίστηση με την ευτυχία αλλά διαφέρουν στο τι συνιστά ευχαρίστηση – όμως συμφωνούν ότι εφόσον η μεγιστοποίηση της ευτυχίας είναι το έσχατο τέλος, η ίδια αποτελεί και το μοναδικό εγγενές αγαθό. Οφέλη και ζημιές συμψηφίζονται στη λογιστική μονάδων ευτυχίας ή πόνου για να προαχθεί το μεγαλύτερο δυνατό αγαθό ή ευημερία, προσμετρώντας αθροιστικά εξίσου κάθε άνθρωπο ή ενσυναίσθητο ον ως ενιαία μονάδα. Ο κλασικός Ωφελιμισμός (ταυτοχρόνως τρισυπόστατος: συνεπειοκρατικός, αθροιστικός ευημερισμός) στόχευε στη ριζοσπαστική ορθολογική αναδιοργάνωση μιας κοινωνίας που την θεωρούσε άδικη και άνηση. Δεν θεωρούσε όμως τα ατομικά δικαιώματα ως υφιστάμενα εκ φύσεως ούτε ως θεμελιωτικά, και άρα ισχυρά να παρεμποδίζουν τον υπολογισμό της ευημερίας του συνόλου. Ως μεταρρυθμιστική φιλοσοφία του 'γενικού καλού' ο Ωφελιμισμός επεκράτησε ως κυρίαρχη ηθικο-πολιτική θεωρία αλλά και νεο-κλασικό οικονομικό μοντέλο. Από την άλλη πλευρά η σύγχρονη αναλυτική φιλοσοφία δεν μπορούσε να συνεισφέρει σε αναβίωση εναλλακτικών θεωριών, καταλήγοντας έτσι στην αναγγελία του 'θανάτου' της πολιτικής φιλοσοφίας στα άγονα μεταπολεμικά χρόνια της αγγλοσαξονικής πολιτικής φιλοσοφίας. Η αναβίωση αυτή ήλθε από έναν από τους σημαντικότερους στοχαστές του 20ού αιώνα, τον J. Rawls, ο οποίος ως προϋπόθεση για την υποστήριξη της δικής του θεωρίας δικαιοσύνης έκρινε ορθά ότι θα πρέπει πρώτα να καταρρίψει τον Ωφελιμισμό. Αυτό με τη σειρά του προκάλεσε την αντίδραση συγχρόνων ωφελιμιστών που προσπάθησαν να επανασυνδέσουν τη μεταλλαγμένη θεωρία τους με τα δικαιώματα, αποσυνδέοντάς την ταυτοχρόνως από την στενή έννοια της μη-αξιολογικής οικονομικής ωφελιμότητας ως μόνου κριτηρίου ορθολογικής συμπεριφοράς.

Μια εκτενής μονογραφία που πραγματεύεται με επιτυχία και πρωτοτυπία αυτά τα ζητήματα είναι η νέα δουλειά του Γρηγόρη Μολύβα, Επίκουρου Καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Η επιχειρηματολογία κινείται σε δυο επίπεδα που αντιστοιχούν στις δυο αλληλοσυμπληρούμενες στοχεύσεις του συγγραφέα: (α) αφενός να επιτύχει την νομιμοποιητική υποστήριξη ενός εκλεπτυσμένου «έμμεσου θεσμικού Ωφελιμισμού» που επιτρέπει την ισχύ δικαιωμάτων, (β) αφετέρου δε να επανατοποθετήσει σε ορθές ερμηνευτικές βάσεις τον αυθεντικό κλασικό Ωφελιμισμό, για την διαστρέβλωση του οποίου ευθύνεται –κατά τον συγγραφέα και άλλους– η ανάγνωση που επέβαλε ο Rawls (και πιο πριν η αλλοίωση του G. E. Moore). Ο Μολύβας θεωρεί, ορθώς, ότι οι δυο αυτές πλευρές του εγχειρήματος συνδέονται: η αναδυόμενη στρατηγική νομιμοποίησης ενός Ωφελιμισμού που στοχεύει εμμέσως στη μεγιστοποίηση ωφελιμότητας αναγνωρίζοντας δικαιώματα ως ασφαλείς θεμιτές προσδοκίες, που απορρέουν όμως από θεσμούς εν ισχύ κατά σύμβαση, συνδέεται με την άρση του πέπλου αλλοίωσης λόγω παρερμηνειών του κλασικού Ωφελιμισμού που ήταν άρα –υπό αυτήν την έννοια– 'έτοιμος' να δεχθεί την ισχύ των δικαιωμάτων χωρίς λογική διασάλευση της φυσιογνωμίας του. Δεν ευσταθεί συνεπώς η συνήθης μομφή ότι ένας τέτοιος Ωφελιμισμός εμπειρικός δικαιωμάτων δεν είναι αυθεντικός συνεπειοκρατικός ευημερισμός.

Η στρέβλωση που επέφερε η ερμηνεία Moore (και η απολιτική εκδοχή του αντιθέτως εξαρχής έντονα κοινωνικο-πολιτικού ριζοσπαστικού Ωφελιμισμού) οδήγησε τον Rawls στο να διακρίνει, λανθασμένα, δυο είδη ωφελιμότητας: ένα είδος (για το χώρο της ηθικής φιλοσοφίας του Ωφελιμισμού) 'πατερναλιστικό' με κυρίαρχο και ενιαίο τύπο αγαθού επιβαλλόμενο χάριν της 'συνολικής ευημερίας' (που αποκλείοντας έτσι την περιοριστική ισχύ των δικαιωμάτων του ατόμου θα άνοιγε τον δρόμο στις συνήθεις μομφές κατά του 'απάνθρωπου' Ωφελιμισμού που θυσιάζει έναν αθώο για να σωθούν οι πολλοί ή μερικά βρέφη για την υγεία των πολλών), και ένα άλλο είδος ωφελιμότητας (για τον λογισμό προτιμήσεων στα οικονομικά) περισσότερο φιλελεύθερο και ουδέτερο απέναντι σε πλουραλιστικές αντιλήψεις περί αγαθού.

Το βιβλίο αποτελείται από δύο μέρη. Το πρώτο περιέχει διεξοδική ανάλυση των θεωριών δικαιωμάτων και πώς επιτρέπεται η λογική σύνδεσή τους με τον Ωφελιμισμό. Στο δεύτερο εξετάζεται ο ρόλος του Rawls. Σε κάθε κεφάλαιο διερευνώνται με μαεστρία πτυχές της σχέσης Ωφελιμισμού με τα δικαιώματα, ενώ ταυτοχρόνως μειώνεται η απόσταση από τον κατ' αυτόν τον τρόπο μεθερμηνευόμενο Ωφελιμισμό και τους επικριτές του. Εκτός από την ουσία της κεντρικής θέσης, ο συγγραφέας είναι

άξιος συγχαρητηρίων και για την σχεδόν πλήρη κάλυψη της σχετικής βιβλιογραφίας σε εκτεταμένες συνεχείς υποσημειώσεις προβάλλοντας την αυστηρά επιστημονική υφή του βιβλίου (κάτι που αξίζει να τονισθεί σε αντίθεση με αερολογίες εδωδιμων ανιματέρ της φιλοσοφίας ή μοδάτων πολιτικών που πρόσφατα απεφάσισαν να αναβαπτιστούν συγγράφοντας βιβλία πολιτικής θεωρίας πλήρους ρηχότητας και αντιγραφών).

Μια τόσο πλούσια και πολύπλοκη θεματολογία αναγκαστικά περιέχει συμπιεσμένα μέρη που χρειάζονται διασαφήνιση ή επεξηγηματική ορολογία. Ο βοηθητικός επίλογος θα ήταν προτιμότερο να είχε ανταλλάξει θέση με την ελαφρώς δύσπειπη εισαγωγή, ενώ οι περιλήψεις ανά κεφάλαιο θα έπρεπε να είναι περισσότερο αλληλένδετες. Τρία κεντρικά σημεία της επιχειρηματολογίας χρήζουν περαιτέρω ανάλυσης: αυτά είναι η έννοια του εγγενούς αγαθού με την οποία κλείνει το βιβλίο, η νέα άποψη περί Bentham, καθώς και η σύγχρονη συζήτηση περί δικαιωμάτων ομάδων και όχι ατόμων.

Τίποτα από αυτά όμως δεν μειώνει τη αξία αυτής της μονογραφίας σε ένα φιλοσοφικό τομέα που ως ολόπλητη έμενε σχετικά ακάλυπτος στη χώρα μας. Η σύνθετη τακτική ιστορικής ερμηνείας και φιλοσοφικής ανάλυσης επιτρέπει στον συγγραφέα να επιτύχει τον στόχο του με εξονυχιστική προσοχή στη λεπτομέρεια, χωρίς να χάνει επαφή με τη γενικότερη θέση, αναδεικνυόμενος σε εμβριθή γνώστη της σύγχρονης ηθικής και πολιτικής φιλοσοφίας.